

FORMATION OF THE EARLY ASSOCIATION SCHOOLS IN THE I-II CENTURIES

Gulnora Khudayberganova
INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY
OF UZBEKISTAN, teacher of the department
UNESCO Chair in the Comparative Study of World Religions.
gulnoraxudoyberganova@iiu.uz,
11, A.Kadiri, Tashkent, 100011, Uzbekistan

Abstract: This article analyzes the evolution of the phenomenon of asceticism (asceticism) in the early days of Islam in the field of religious phenomenology, as well as the ascetic movements observed in the I-II centuries AH, the regional and common features of the first ascetic schools.

Key words: islam, zuhd, zahid, maqamat, hanif, zuhd schools, mysticism.

ҲИЖРИЙ I-II АСРЛАРДА ИЛК ЗОҲИДЛИК МАКТАБЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ

Аннотация: Мазкур мақолада динишунослик соҳаларидан бири бўлган дин феноменологияси соҳасига оид аскетизм (зуҳд) феноменининг исломнинг илк даврларидаги эволюцияси, шунингдек, ҳижрий I-II асрларда кузатилган зоҳидлик ҳаракатлари, илк зуҳд мактабларининг минтақавий ҳамда муштарак хусусиятлари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: ислом, зуҳд, зоҳид, мақомот, ҳаниф, зуҳд мактаблари, тасаввуф.

Ислом таълимоти доирасида шаклланган зоҳидлик бир томондан моддий неъмат, ҳою ҳаваслардан воз кечиш, иккинчидан ўзини паст тутишга уриниш сифатида намоён бўлган амалий ва фикрий жараён дир.

Ҳижрий I-II асрлар бошларида зоҳидлик муносабати исломнинг деярли барча соҳаларига таъсир кўрсатди. Кўпинча бу даврда “ниск”, “қаноат” ва “вараъ” атамалари ҳам ишлатилганига гувоҳ бўлиш мумкин. Аммо ҳижрий II асрда бу сўзлар “зуҳд” атамаси билан алмаштирила бошлаган. Шунингдек, ўрта аср мусулмон олимларнинг аксарияти исмларига “зоҳид” номини кўшиш урф бўлганини кўриш мумкин.

Аллоҳнинг розилигини топиб, жаннатга кириш ва жаҳаннам азобидан қутилиш ғояси илк ҳижрий асрларда зоҳидларда кузатилган ҳолат эди. Бу даврдаги зоҳидларда аввал “қўрқув”га таянган зуҳд тушунчаси ҳукмрон бўлган бўлса, мазкур даврнинг машҳур суфийларидан бири Робиятул Адавия (ваф.130/752) орқали кириб келган “илоҳий ишқ” тушунчаси зоҳидлар дунёқарашда янги шакл кашф этди¹. Бинобарин зоҳидлик йўналишида янги босқич – илоҳий муҳаббатга йўғрилган зуҳд босқич пайдо бўлди.

Ҳижрий II аср охиригача зуҳд шахсий масала бўлиб қолса ҳам, баъзи минтақаларда машҳур зоҳидларнинг қарашлари ва амалиётларига эргашган йўналишлар, мактаблар шаклланганини

¹ Турар У. Тасаввуф тарихи. – Т.: Истиқлол, 1999. – Б. 53.

кўриш мумкин. Дастлабки зуҳд мактаблари сифатида Мадина, Куфа, Басра, Хуросон ва Мовароуннахр зоҳидлик мактабларини келтириш мумкин.

Мадина мактаби. Қуръон ва суннатдан олинган зуҳднинг асослари ислом давлатининг биринчи пойтахти Мадинада шаклланган. Аскетик амалиётларнинг энг ёрқин намуналари Пайғамбар (а.с.), чаҳорёрлар, саҳобийлар ва асҳоби суффа вакиллари ҳаётлари мисолида намоён бўлган. Умавийлар томонидан пойтахт Дамашққа кўчирилгунга қадар Мадина зуҳд ҳаёт тарзи маркази сифатида бўлган. Кейинчалик Дамашқ сиёсий жиҳатдан марказ сифатида шаклланган вақтда Мадина маънавий ҳаёт маркази бўлиб қолди. Мадина шаҳри сиёсий бўҳронлардан холи бўлишни истовчилар учун ўзига хос бошпана вазифасини ўтаб, зуҳд муҳити ҳукмрон шаҳарга айланди².

Куфа мактаби. Куфа шаҳри Али (р.а.) давлатининг пойтахти ҳисобланган. Пайғамбар авлодлари ва шиалар Куфа шаҳрини Дамашқда шаклланган Умавийлар давлатига қарши кураш марказига айлантirdилар. Пайғамбар (а.с.)нинг набиралари Ҳусайн қатл этилганидан сўнг бир гуруҳ инсонлар зуҳд ва тавба йўлини танладилар. Бу тоифа кишилар “баккаун”, шунингдек, “таввабун” номлари билан атала бошладилар.

Тавус ибн Кайсон, Саид ибн Жубайр, Мансур ибн Аммор, Жобир ибн Ҳайён ва Раби ибн Ҳайсам Куфадан етишиб чиққан биринчи зоҳидлардир. “Суфийлар” номи билан танилган шахслар асосан Куфадан чиққан.

Басра мактаби. Ҳижрий I-II асрларда Басра сиёсий масалалардан йироқ бўлган зуҳд марказига айланди. Мазкур шаҳарда яшаб, фаолият олиб борган Ҳасан Басрий (ваф. 106/728) Қуръон ва Суннатга таянган ҳолда суннийлик қарашларини тизимлаштирган биринчи зоҳид-суфий сифатида тилга олинади.

Бу мактабнинг Ҳасан Басрийдан кейинги намоёндалари Молик ибн Динор (ваф. 131/748), Абдулвоҳид ибн Зайд (ваф. 177/793)дир. Бу даврнинг зоҳидларига хос хусусиятлар дўзах азобидан қўрқиш, жаннат умиди билан кўз ёш тўкиш, ибодат ва риёзат билан Аллоҳга боғланишни ирода қилишда намоён бўлган. Бироқ худди шу даврда илоҳий ишқни биринчи ўринга олиб чиққан зоҳидлар Робия Адавия, Маъруф Карҳий қарашлари ҳам ёйила борган. Кейинчалик бу мактаб таълимотини Ҳабиб Аъжамий (ваф. 115/733), Муҳаммад ибн Восий (ваф. 127/744), Молик ибн Динор (ваф. 131/748), Айюб Шаҳтиёний (ваф. 131/748), Фарқад Сабоҳий (ваф. 131/748), Абдулвоҳид ибн Зайд (ваф. 177/793) каби шогирдлар давом эттирганлар³.

Хуросон мактаби. Мазкур мактабдан ҳижрий II асрдан то ҳозирги кунгача кўплаб тасаввуф намоёндалари, турли мактаб асосчилари ва суфийлар етишиб чиққан. Тасаввуф тарихида бу мактаб алоҳида ўринга эга. Иброҳим ибн Адҳам (ваф. 161/777), Шақиқ Балхий (в. 194/809), Аҳмад ибн Ҳарб (ваф. 234/848), Абдуллоҳ ибн Муборак Марвазий (ваф. 181/797), Бишр ибн Ҳорис Марвазий (ваф. 227/841) каби илк зоҳидлар шу мактабдан етишиб чиққанлар. Хуросон мактабининг илк зоҳидлари кейинчалик Басра, Бағдод ва уларнинг атрофларига кўчиб ўтадилар ва кейинги шаклланишлари мазкур худудлардаги суфий йўналишлари таъсирида давом этади.

²Қаранг: Йилмаз К. Тасаввуф и тариқати. – М.: САД, 2007. – С. 80-81

³Қаранг: Йилмаз К. Тасаввуф и тариқати. – М.: САД, 2007. – С. 81-82

Мовароуннаҳр мактаби. Мовароуннаҳр зоҳидлик мактаби вакиллари сифатида Фузайл ибн Иёз (ваф.187/802), Ҳотим Асамм (ваф. 237/851), Хушном Шаъроний (II/VIII а.), Жулвон ибн Самура Понабий (II/VIII а.), Исо ибн Мусо Ғунжор (ваф. 185/801), Хафс ибн Мансур Пайкандий (III/IX а.), Аҳмад ибн Исҳоқ Сурморий (ваф. 242/856), Ҳошид ибн Абдуллоҳ Бухорий (ваф. 246/860), Абу Туроб Нахшабий (ваф. 245/834), Муоз ибн Яъқуб Косаний (III/IX а.), Аскар ибн Ҳусайн Нахшабий (ваф. 245/860)ни келтириш мумкин. Мазкур мактаб вакилларининг асосий ғоялари – зуҳд, вараъ, саҳо, тавба, хавф, ҳузн, ризо, ихлос, таваккул, маърифат, риёзат, таъзим, ғалаба бўлганлиги қайд этилади⁴.

Мовароуннаҳр зоҳидлик мактабида таркидунёчиликдан кўра, ижтимоий фаол зоҳидлик қилиш кўпроқ тарқалган. Бу ҳолат минтақада кейинчалик кенг тарқалган нақшбандияга ўз таъсирини кўрсатган. Хусусан, нақшбандиядаги “хилват дар анжуман”, “дил ба ёру даст бакор” каби тамойиллар айнан шундай зоҳидликнинг акс садосидир.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, исломнинг илк даврларида зоҳидлик оят ва ҳадисларга таянган ҳолда шаклланган бўлса, кейинги даврларда маълум бир шахсиятларнинг қарашлари зоҳидлик фаолиятининг асоси бўлиб хизмат қилган. Шунингдек, юқорида санаб ўтилган зуҳд мактабларининг намоёндалари қарашлари кейинги давр зоҳидлик қарашларига ўз таъсирини кўрсатган. Шу билан бирга зуҳднинг шаклланиши бўйича ҳам икки хил ёндошув фарқланган, яъни, зуҳднинг ўзи алоҳида амалиёт сифатида ҳамда тасаввуфнинг дастлабки босқичи сифатида намоён бўлган.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Йилмаз К. Тасаввуф и тарикати. – М.: САД, 2007.
2. Прозоров С.М. Ислам как идеологическая система. Т. II. Институт восточных рукописей РАН. – М.: Наука, Вост. лит., 2016
3. Турар У. Тасаввуф тарихи. – Т.: Истиклол, 1999.
4. Шиммель А. Мир исламского мистицизма. М., 1999.
5. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Зуҳд ва ҳаё. – Т.: “Hilol-nashr”, 2019.
6. Хасанов А. Макка ва мадина тарихи. – Т.: Мехнат, 1992.
7. Ҳаққул, Иброҳим. Тасаввуф: тарих, моҳият ва тадқиқ талаблари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Т.:2017. №4.
8. Usmonov, Ibrohim (2018) "Muslim altruism ideas in the scientists' writings of Maverannahr," The Light of Islam: Vol. 2018 : Iss. 1, Article 4. Available at: <https://uzjournals.edu.uz/iiiau/vol2018/iss1/4>
9. Насыров И.Р. Основания исламского мистицизма. Генезис и эволюция. Том 1. М.:2009.
10. Кныш А.Д. Ат-Тасаввуф. //Ислам. Энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1991.
11. Рахимов К. Мовароуннаҳр тасаввуфи тарихи: таълимотнинг шаклланиши ва тизимлаштирилиши (VIII-XI асрлар). – Т.: Академнашр, 2020.

⁴ Қаранг: Рахимов К. Мовароуннаҳр тасаввуфи тарихи: таълимотнинг шаклланиши ва тизимлаштирилиши (VIII-XI асрлар). – Т.: Академнашр, 2020. – Б. 46.

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICE CONFERENCE ON " INTERNATIONAL EXPERIENCE IN INCREASING THE EFFECTIVENESS OF DISTANCE EDUCATION: PROBLEMS AND SOLUTIONS" SPECIAL ISSUE., 27 th March., 2022., France .,
Joint Conference IJSSIR**

12. G.Khudayberganova. [Анализ феномена аскетизма в учениях мировых религий](#). Theoretical & Applied Science, 579-58
13. G Khudayberganova. [Asceticism in world religious traditions](#). The Light of Islam 2018 (4), 23-28.

